

**Beschermd dorpsgezicht
Schokland en Omgeving**

Datum in procedure:

25-03-2013

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd dorpsgezicht Schokland en Omgeving
gemeente Noordoostpolder (Flevoland)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing:

Errata:

Noordoostpolder, Schokland en Omgeving

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Schokland en Omgeving in de gemeente Noordoostpolder als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Het dorpsgezicht Schokland en Omgeving – het gebied werd in 1995 erkend als Werelderfgoed - bestaat uit een in het zuiden van de huidige Noordoostpolder gelegen voormalig Zuiderzee-eiland (4250 m lang en 100 tot 500 m breed), met de aangrenzende, in 1942 droog gevallen gronden. Het gezicht Schokland en Omgeving beslaat ongeveer 1200 ha van de 48.000 ha metende Noordoostpolder (NOP). Het voormalige eiland is in het veld te herkennen als een langgerekte en grotendeels door een rondgaand boomlint geaccentueerde terreinverhoging, die vrijwel noord-zuid is gericht. Er resteert schaarse bebouwing uit de eilandperiode; de bebouwing bevindt zich op enkele lage terpen. Schokland en Omgeving kent verder enige tientallen boerderijen en woningen, die alle uit de wederopbouwperiode (1940-1965) dateren.

Schokland en Omgeving wordt hiernaast gekenmerkt door grote archeologische waarden, waarvan de aangetoonde sporen en resten zich in tijd uitstrekken van ongeveer 10.000 jaar geleden (Oude Steentijd of Paleolithicum) tot 1945 (einde Tweede Wereldoorlog; talrijke wrakken van schepen en vliegtuigen). Zeer belangrijke archeologische waarden komen met name voor op oude rivierduinen, die door latere afzettingen zijn bedekt. Deze waarden stammen ruwweg van de periode 5000 tot 1500 v. Chr. Andere archeologische waarden komen voor in de laat-middeleeuwse terpen. De grote dichtheid en diversiteit van archeologische waarden, die in oorsprong dateren van de tijd dat het totale gebied nog deel uitmaakte van het vasteland en daarna uit de tijd dat het langzaam verdronk, vormden de belangrijkste aanleiding voor de erkenning van Schokland en Omgeving als Werelderfgoed.

De plaatsing op de Lijst van het Cultureel Werelderfgoed van Unesco, in 1995, vond plaats op basis van de volgende motivering:

“De Commissie stelde vast dat de site de laatste resten bevat van prehistorische en vroeg-historische leefgemeenschappen op veenland dat onder permanente bedreiging van de zee lag. Schokland maakt deel uit van een agrarisch gebied dat is ontstaan door droogmaking van [een deel van het IJsselmeer,] de voormalige Zuiderzee. Het is hiermee ook deel van de nooit aflatende strijd van de Nederlanders tegen het water en van een van de grootste visionaire en technische werken van de mens in de twintigste eeuw.”¹

De plaatsing vraagt om adequate conservering van deze door 'Uitzonderlijke Universele Waarden' gekenmerkte site, in dit geval door integrale aanwijzing ervan als beschermd dorpsgezicht.

¹ WORLD HERITAGE COMMITTEE, Nineteenth session, Berlin, Germany, 4-9 December 1995:

“The Committee decided to inscribe this site on the basis of criteria (iii) and (v), considering that Schokland and its surroundings preserve the last surviving evidence of a prehistoric and early historic society that had adapted to the precarious life of wetland settlements under the constant threat of temporary or permanent incursions by the sea. Schokland is included in the agricultural landscape created by the reclamation of the former Zuyder Zee, part of the never-ceasing struggle of the people of the Netherlands against water, and one of the greatest and most visionary human achievements of the twentieth century.”

De criteria waarnaar wordt verwezen zijn: (iii): “to bear a unique or at least exceptional testimony to a cultural tradition or to a civilization which is living or which has disappeared;” en (v): “to be an outstanding example of a traditional human settlement, land-use, or sea-use which is representative of a culture (or cultures), or human interaction with the environment especially when it has become vulnerable under the impact of irreversible change;”

De bescherming als dorpsgezicht zoals bedoeld in de Monumentenwet 1988, artikel 35, van Schokland en Omgeving betreft het totale als werelderfgoed erkende gebied en komt voort uit de Nota Ruimte (2006). De waarden van het beschermd gezicht strekken zich niet alleen horizontaal-ruimtelijk uit over gebouwde, planologische en landschappelijke componenten, maar nadrukkelijk dus ook over (verticale of gelaagde) bouwhistorische, archeologische en geologische relicten en fenomenen. Naast het voormalige eiland zelf, zijn enkele terpen en bouwwerken hiervan de meest zichtbare onderdelen. Zowel van de archeologische componenten als van de gebouwde onderdelen zijn er meerdere (eerder) aangewezen als (archeologisch) rijksmonument. Hiernaast zijn kenmerkende waarden van de geometrische aanleg van het omringend poldergebied en van de bijbehorende bebouwing en inrichting uit de Wederopbouwperiode dragers van de bescherming als dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Pleistoceen

Het gebied werd gevormd vanaf de voorlaatste ijstijd - het Saale-ijstijdvak of Saalien - die ruwweg van 150.000 tot 120.000 jaar geleden duurde. In deze periode, in geologische termen behorend tot het Pleistoceen, reikte honderden meters dik landijs vanuit Scandinavië tot ongeveer halverwege het huidige Nederlandse grondgebied. De ijsmassa nam rotsblokken en bodemmateriaal van verre mee die hier en daar als zandwallen en zogenoemde keileembulten zijn opgestuwd. Aan de westkant van het voormalig eiland Schokland komt zo'n met zwerfstenen gevulde keileembult aan de oppervlakte. Gedurende het laatste ijstijdvak, bekend als Weichselijstijd (of Weichselien), heeft het landijs onze streken niet opnieuw bereikt, maar er heerste toen wel een toendraklimaat. Tijdens deze laatste ijstijd, die duurde van ongeveer 70.000 tot 10.000 jaar geleden, zijn enorme massa's stuifzand naar het huidige IJsselmeergebied gewaaid; deze zandmassa's zijn bekend als dekzanden. Verschillende rivieren in dit gebied verlegden hun beddingen. Hieronder de voorlopers van de IJssel en de Overijsselse Vecht. Nadat de beddingen zich hadden verlegd, kon zand opwaaien en ontwikkelden zich zogenoemde rivierduinen, die eveneens van bijzonder belang zouden zijn voor de latere ontwikkelingen van het gebied.

Holoceen

Het Holoceen is het geologische tijdvak dat ruim 10.000 jaar geleden begon en nog steeds voortduurt. De zee en de rivieren zorgden vanaf die tijd voor een ingrijpende verandering van het landschap. De rivieren voerden vanuit het oosten zoet water aan, terwijl de voortdurend stijgende zee een reeks kustwallen opwierp die een afsluitende en een getijdendempende werking hadden. Het resultaat was dat het gebied verlandde doordat er een reeks plantensoorten tot ontwikkeling kwam. Na hun afsterven leidde dit tot een gelaagdheid van verschillende soorten veen. In de in enkele duizenden jaren al metersdik geaccumuleerde veenpakketten vonden echter ook vele zee-inbraken plaats, waardoor niet alleen een deel van het veen weer verdween, maar ook kleilagen werden afgezet.

De oudere keileembulten en rivierduinen waren in dit milieu relatief stabiele locaties, die vanaf circa 10.000 jaar terug door mensen zijn bezocht en die vooral in het Mesolithicum en het Neolithicum ook bewoond zijn geweest. De hierbij bijbehorende, meest waardevolle archeologische informatie dateert van circa 5000 tot 1500 jaar v. Chr. De holocene ontwikkeling van het gebied werd verder in hoofdzaak bepaald door twee factoren. De eerste hiervan is de voortdurende zeespiegelrijzing en de tweede bestaat uit de menselijke ingrepen in het landschap die in historische tijd – vooral vanaf de Middeleeuwen – plaatsvonden. Tezamen leidden ze tot eeuwenlang landverlies in het huidige IJsselmeergebied, dat er toe leidde dat het uit de Romeinse Tijd bekende meer Flevo uitgroeide tot het vroegmiddeleeuwse Almare en dit binnenmeer op zijn beurt tot de Zuiderzee.

Prehistorische bewoning

Ver voor het zover was, namelijk in de periode na de laatste ijstijd, raakte ook het gebied dat we nu als IJsselmeer (polders) kennen ten dele bewoond door mensen. Op de keileembulten en rivierduinen hebben zich zeker vanaf zo'n 10.000 jaar terug mensen opgehouden, want er zijn vondsten gedaan, zoals paleolithische vuursteenafslagen en pijlpunten. Vervolgens zijn er op verschillende locaties resten en sporen gevonden van 5000-1500 v. Chr. Het gaat hierbij in het bijzonder om vindplaatsen (en verwachtingen daarvan) op door latere bodemvormende processen bedekt geraakte rivierduinen. Het betreft neolithische archeologica van onder meer de zogenoemde Swifterbantcultuur, de Trechterbekerperiode, de Klokbekerperiode en de Wikkeldraadcultuur.

De bijzondere archeologische waarden van het gebied dateren met name uit deze periode en hebben vooral betrekking op de overgang van het jagers- en verzamelaarsbestaan naar een agrarische samenleving. Bijzondere resten zijn de grafvelden, de akker en de sporen van huizen uit de Trechterbekerperiode. Het onderzoek en de vondsten zijn in hoofdzaak gedaan op de percelen P13-P14 en E170-E171, respectievelijk ten noordoosten en ten zuidwesten van het voormalig eiland. Terughoudendheid in het onderzoek is een van de oorzaken van de beperkte omvang van het vondstengebied, maar ook de hoge kosten en een beperkte personele beschikbaarheid. Er zijn talrijke vuursteen- en aardewerkvondsten gedaan en pollen die wijzen op een droge, bosachtige omgeving omgeven door open veengebied, waar vee werd gehouden en mogelijk enige teelt van gewassen plaatsvond. De bewoners hebben zich vermoedelijk vooral op de vaste bodems – zand en keileem – gevestigd. Ze werden echter steeds meer terug

gedrongen toen het veen door vernattende omstandigheden ging opdringen.

Vanaf omstreeks 1500 v. Chr. tot het einde van de Vroege Middeleeuwen zijn in het huidige IJsselmeergebied – en dus ook van rond Schokland - vrijwel geen vondsten bekend. Dit betekent niet dat het gebied vanaf de Midden-Bronstijd, in de IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen niet door mensen werd bewoond of bezocht, maar er wordt van uitgegaan dat erosie door het opdringend water de resten en sporen heeft uitgewist.

Bewoning vanaf de Vroege Middeleeuwen

Het vernattingsproces, waarvan we overigens we nog maar weinig weten, ging eerst sluipenderwijs, maar in de Vroege Middeleeuwen, toen de zee vanuit het noorden via het Vlie aanvallen op het veen ondernam, vond een doorbraak plaats. Voor Schokland en wijde omgeving betekende dit dat het gebied meer te verduren kreeg van getijden en hoge vloed en dat een proces van 1000 jaar hevige strijd tegen het water en van voortdurend landverlies begon. Wanneer Schokland een eiland is geworden staat niet vast. De meesten houden het op de 15de eeuw, maar er is recentelijk ook gesteld dat een aanzienlijk groter gebied, dat ook het huidige Urk omvatte, mogelijk al vóór of rond het einde van het eerste millennium van onze jaartelling was losgeraakt van het vasteland. De (vrijwel) integraal door natuurlijke, geologische processen bepaalde 'negatieve' ontwikkeling van Schokland was in die eeuwen in elk geval grotendeels voorbij, maar diverse antropogene invloeden brachten vanaf de 9^e of 10^e eeuw nieuwe ontwikkelingen op gang, die – geheel onbedoeld - tot continuering en ook verheving van het landverlies

leidden: ontwatering door het graven van sloten en mogelijk ook het graven van veen voor turfbereiding. De bewoners leefden tot die tijd vermoedelijk relatief weinig bedreigd op het ter plaatse aanwezige veen- en kleidek en hebben zich hoogstens wat moeten terugtrekken in geval van kustafslag. Ze leefden van wat de akkerbouw en de veeteelt konden opbrengen. Met de voortdurende zeespiegelrijzing en het door de ontwatering van de veenbodem dalende terreinoppervlak (het zogenoemde 'inklinken') kwam er echter steeds meer land binnen bereik van de zee te liggen en zagen de bewoners zich genoodzaakt hun boerderijen en andere bouwsels op terpen te vestigen. Er zijn in de loop der eeuwen vele honderden van zulke woonterpen in het getijdengebied van de Zuiderzee opgeworpen. Rond het huidige Schokland zijn talrijke van dergelijke verspreide boerderijterpjes aanwezig, soms in gereconstrueerde vorm in het veld waarneembaar, maar meestal slechts te vinden als vage sporen onder het huidige landoppervlak. Vermoed wordt dat ten westen van Zuidpunt zelfs een voorganger van het daar aanwezige kerkje (de huidige ruïne) is geweest. Tevens zijn lage dijkjes opgeworpen, die bestaande terpen verbonden en die bescherming moesten bieden tegen de normale, tweemaal daagse vloed. Springtij en vooral de stormvloed konden ze echter vaak niet weerstaan en op den duur verloor de bevolking meer en meer terrein. De zeedreiging bleef daarbij onverminderd toenemen en rond 1400 is een nieuwe defensieve strategie ingezet. De bewoners trokken zich terug op de hoogste delen van het eiland en wierpen daar vier buurtterpen of dorpsterpen op. Deze zijn tot op de dag van vandaag herkenbaar gebleven. Het zijn van noord naar zuid: 1. Noorderbuurt of (Oud-) Emmeloord (waarnaar later de hoofdkern van de NOP is vernoemd), 2. Middelbuurt (ook wel: Molenbuurt of Ens,

hiernaar is de huidige kern ten oosten van Schokland vernoemd), 3. Zuidert (ook wel: Zuiderbuurt) en 4. Zuidpunt (ook wel: Ouderkerk, vanwege een verlaten middeleeuwse kerk). Het proces van landverlies vond daarna voortgang gedurende de hele 16de, 17de en 18de eeuw, zoals verschillende kaarten en geschriften laten zien. Diverse oude kaarten verraden bovendien dat er dwars over het eiland diverse (schei)sloten liepen, waarvan er enkele nog steeds in het veld herkenbaar zijn.

De inrichting van de dorpsterpjes is bekend dankzij de kadastrale opmetingen van rond 1830 en 1855/58, die onder meer het volgende laten zien. De bebouwingsstructuur - hoewel iets rommelig - was lineair van karakter en de drie toen bewoonde kernen strekten zich elk in hoofdzaak uit van noord naar zuid. De bebouwing weerspiegelde de langgerekte vorm van de dorpsterpen (Oud-)Emmeloord mat circa 325 x 40 à 65 m, Middelbuurt 225 x 50 à 60 m en Zuidert 100 x 40 m) - in totaal nog geen 4 ha! De bebouwing lag in alle gevallen aan of nabij de dijk of kust aan de lijzijde van het eiland; van duidelijke komvorming was geen sprake – wel van een aanzienlijke dichtheid van de bebouwing. Zo waren er in het kerntje (Oud-)Emmeloord, bij de telling in 1858, ongeveer 100 bouwwerken, in Middelbuurt ongeveer 50 en in Zuidert 12 (in 1855). De totale bebouwde oppervlakte van het nog geen 150 ha metende eiland lijkt hiermee vrij gering, maar was hoog in vergelijking met de rest van toenmalig, niet stedelijk, Nederland.

Het eiland Schokland was intussen steeds kleiner geworden en was zich nog slechts als een lang en almaar smaller wordend, zich van noord naar zuid uitstrekkend lint gaan aftekenen tegen een horizon van zilt of brak water. De

kustversterking bestond daarbij uit rijen houten palen, maar dit was niet altijd afdoende. Akkerbouw was door regelmatige overstromingen en zout niet mogelijk, bomen groeiden er amper en ook voor veeteelt werden de omstandigheden jaar in jaar uit ongunstiger. Allengs raakten de enkele honderden eilandbewoners toenemend afhankelijk van andere bronnen van inkomen: van visserij, scheepvaart en enige handel.

Staatkundige veranderingen in de Franse Tijd hadden mede tot gevolg dat het bestaande paalwerk aan de westzijde van het eiland in 1804 is versterkt en aangevuld met een (stenen) dijk. Ook de vernieuwde kustversterking sloeg echter voor een groot deel weg bij de beruchte stormvloed van 1824 en 1825, die ook zware schade toebrechten aan vele tientallen bouwwerken op het eiland. Dit had onder meer tot gevolg dat er opnieuw (overheids)hulp werd geboden en er in de volgende jaren twee nieuwe kerken (N.H. en R.-k), een nieuw haventje en vuurbaak, enkele weverijen en andere voorzieningen zijn opgericht. De meeste hiervan in het R.-k. Noorderbuurt, de grootste buurtterp, en de rest in Middelbuurt.

1859: Ontruiming van Schokland

Toch kwam vanaf de jaren '40 van de 19^e eeuw de mening op dat het injecteren van de Schoklandse economie en de voorzieningen op den duur onhoudbaar waren. Uiteindelijk leidde dit ertoe dat Schokland is opgegeven en ontruimd. Het begon in 1855, toen Zuidert op voorstel van de regering vrijwillig werd prijsgegeven door de bevolking. De meeste bewoners vestigden zich in Middelbuurt, maar weinige jaren later – in december 1858 – luidde een Koninklijk Besluit van Koning Willem III het algehele einde van de bewoning van Schokland in. Er is een regeling

getroffen waarbij alle grondeigendommen aan de staat zouden worden overgedaan, terwijl van alle bewoners werd verlangd het eiland binnen het komende half jaar te ontruimen. De totale kosten voor de overheid zouden omstreeks 140.000 gulden gaan belopen, terwijl de jaarlijkse onderhoudskosten aan het eiland rond de 28.000 gulden lagen, een vijfde hiervan dus. Een belangrijk punt was dat er sprake zou moeten zijn van vrijwilligheid – er is dus niet onteigend – en dat het eiland in zijn geheel aan de staat zou komen. Wel werd geëist dat de bovengrondse bouwwerken en ook de voorzieningen – zoals waterputten – zouden worden afgebroken – dit vooral om eventuele terugkeer (of herkolonisatie door anderen) onmogelijk te maken.

Slechts enkele bouwwerken zijn achtergebleven, waaronder het bakstenen Hervormde kerkje van Middelbuurt (1834), met een aangebouwde pastorie. Ook de R.-k. kerk van (Oud-)Emmeloord bleef staan, maar deze is een jaar later alsnog verplaatst naar Ommen. Veel (bovengrondse) onderdelen van de woningen zijn elders hergebruikt. De ontruiming was hiermee compleet en de eerder bewoonde buurtterpen bleven zo achter als zogenoemde 'Wüstungen' (verlaten nederzettingen).

Reeds in het ontwerp van het K.B. was opgenomen dat er een woonvoorziening op het eiland zou blijven bestaan voor een vuurtorenwachter. Terwijl het rijk het Schokland verder echter aan zijn lot wilde overlaten, waren vele Zuiderzeeschippers van mening dat de bestaande, uit 1836-1838 daterende havenwerken een welkom toevluchtsoord konden zijn, terwijl het langgerekte eiland bovendien als een soort golfbreker voor de oostelijke havens van de Zuiderzee diende te blijven functioneren.

Het resultaat was dat er, verspreid over het eiland, drie solitaire bewoners werden gestationeerd: een havenmeester bij Noorderbuurt (Oud-)Emmeloord), een kantonier (voor onderhoud van de infrastructuur, zoals steen-, hout- en basaltwerken) in Middelbuurt en een vuurtorenwachter op het Zuideinde. Later werden ook hun gezinnen toegelaten. De havenmeester van Noorderbuurt woonde vanaf 1865 in een niet meer bestaand pand. Ernaast en als opvolger verrees (vermoedelijk in 1882) een groter, nog wel bestaand huis, dat thans bekend is als lichtwachterswoning. (De opvattingen over het jaar van stichting van dit huis lopen overigens nogal uiteen). Verder omvat de uiterst schaarse, aanwezige vooroorlogse bebouwing van Schokland een zogenoemde ijslopersschuur (of ook wel ijsvletschuur) uit 1858/9 (!) in Middelbuurt en ten slotte een zogenoemd misthoornhuisje (ca. 1922). De lichtwachterswoning en het misthoornhuisje staan beide op de terp (Oud-)Emmeloord.

Schokland onderdeel Noordoostpolder

Nadat al in het derde kwart van de 19^e eeuw de eerste ideeën over gehele of gedeeltelijke droogmaking van de toenmalige Zuiderzee waren gelanceerd, was het dr. ir. C. Lely die nog ruim voor het ingaan van de 20ste eeuw met vaster omlinjende plannen kwam. Na grote overstromingen in de kustgebieden in 1916, volgde in 1918 een wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee. Nadat de Wieringermeerpolder (1930) en de Afsluitdijk (1932) tot stand waren gekomen, volgden in de tweede helft van de jaren '30 de werken voor de realisatie van de NOP, met onder meer dijken, werkhavens, stroomkanalen en gemalen. Hierbij werd zo veel mogelijk gebruik gemaakt van de inzet van werklozen via de zogenoemde 'Werkverschaffing'. In 1940 – het eerste oorlogsjaar – was

de ringdijk gesloten en begon het droogmalen, dat in 1942 leidde tot het droogvallen van de 48.000 ha beslaande polder. De inrichting van de NOP werd centraal gestuurd en was al voor de oorlog gericht op een modelmatige structuur waarin de ruimtelijke ordening werd geleid vanuit modern-rationele principes, onder toepassing van de kennis van geologie, bodemkunde, reliëf, enz. De essentie van het oorspronkelijk concept van de NOP ligt in een aantal landschappelijke kernelementen: de concentrische opbouw van de inrichting en de hiërarchische opzet van dorpskernen, de groene eilandenstructuur van dorpen en boerderijerven, de agrarische gronden (openheid) en de assenkruisen van wegen. Als uitgangspunt koos men een kring van kleine dorpen rond een centrale verzorgingskern, die de naam Emmeloord kreeg – dus genoemd naar (Oud-)Emmeloord op Schokland. Ten westen en ten oosten van het voormalig eiland kwamen respectievelijk de dorpen Nagele en Ens tot ontwikkeling. (beide eveneens vernoemingen)

Ten behoeve van een optimale agrarische bedrijfsvoering is een radiaal poldersysteem tot stand gekomen, maar is in de verkaveling meestal de rechte hoek toegepast. Ook is er een strikte afwisseling van tertiaire waterlopen en ontsluitingswegen doorgevoerd bij de kavelblokken. Dit betekende in de praktijk dat elke kavel aan de korte zijden bereikbaar was over water óf over land. Bij de aanleg werd namelijk nog uitgegaan van afvoer van agrarische producten per schip. De standaardmaat van de kavels was 24 ha (800 x 300 m), maar in een metrieke verhouding tot deze standaard (die circa 600 maal voorkomt) zijn in totaal ook ongeveer tweemaal zoveel (dus ± 1200) grotere en kleinere bedrijven gesticht.

Schokland is voor een deel meegenomen in dit stelsel, maar er is rekening gehouden met de bijzondere positie door het eiland te markeren. Dit gebeurde door een groenlint, door het beplanten van de pleistocene keileemzone met bos en – vanwege de archeologische waarden – later ook door het inrichten van een zogenoemde hydrologische zone. Hiermee wordt het peil van het grondwater hoog gehouden ten opzichte van die in de omgeving. De directe omgeving van het voormalig eiland past verder naadloos in het stelsel dat voor de polder is ontworpen en kent een volstrekt haaks netwerk van wegen en waterlopen en dito kavelpatroon.

Naast fysieke kennis, vormden ook stedenbouwkundige, sociografische en economische principes uitgangsprincipes bij de inrichting van de NOP. Een veronderstelde, vergaande maakbaarheid van de samenleving door wetenschappelijke sturing is in de NOP *tabula rasa* in de praktijk gebracht, onder andere door de situering en de inrichting van kernen, bebouwing en voorzieningen. Dit betekende onder meer dat er inrichtingsvoorschriften (zoals betreffende beplanting en situering van de bebouwing) werden gesteld, maar ook religieuze en maatschappelijke eisen in de samenstelling van de koloniserende bevolking.

Schokland en landschapsplan Noordoostpolder

In 1929 verscheen het rapport 'Het toekomstige Landschap der Zuiderzeepolders', opgericht door ontevreden stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. Met dit manifest pleitten zij voor meer aandacht voor een landschappelijke inrichting met ruimte voor natuur en ontspanning. Voor de functioneel ingerichte Wieringermeerpolder kwam het te laat, maar voor de

Noordoostpolder konden hun ideeën wel gestalte krijgen. Landschapsarchitecten kregen voor het eerst een volwaardige rol in het ontwerpproces. Zo werd J.T.P. Bijhouwer betrokken bij het ontwerp van een beplantingsplan voor de NOP, dat in 1942 als opdracht aan Staatsbosbeheer was verstrekt. Het streven was een landschappelijke eenheid in het uitgestrekte polderlandschap te creëren. De eerste schetsen van een dergelijke visie zijn van de hand van J.C. Pouderoyen. Zijn plan ging uit van een groen assenkruis dat de infrastructuur volgde. Hierdoor werd de polder in vier compartimenten verdeeld. De buitenste rand van de polder zou worden ingericht als 'kamerlandschap'. Schokland werd geïntegreerd in de groene as naar het zuidoosten; alleen de noord-, zuid- en westrand van het voormalige eiland zouden beplant moeten worden. Het overige deel van Schokland zou onderdeel worden van een open agrarisch middengebied.

In een ander plan van Pouderoyen (vogelperspectief 1943) werd het voormalige eiland geheel omringd door een bomenscherm. In 1947 werden de ideeën in uitermate afgezwakte vorm vastgesteld als het 'Algemeen Beplantingsplan'. De brede groene zones langs de assen waren niet overgenomen. De groenstructuur beperkte zich tot lijnelementen en bosgebieden die op minder bruikbaar landbouwgrond waren gesitueerd. De groenstrook aan de noord- en westzijde van Schokland bleef gehandhaafd.

Later werden de plannen opnieuw bijgesteld, waarbij alleen de zuid- en westranden zwaar werden aangezet met bos, voor een groot deel was dit ter plaatse de pleistocene keileemzone. Dit zogenoemde Schokkerbos kreeg een omvang van ongeveer 85 ha en werd voornamelijk met

essen beplant. De noord- en oostzijde van Schokland werden licht aangezet met een smalle beplantingsstrook. De geaccentueerde beplanting heeft, in aanvulling op de reliëfverschillen, als gevolg dat het voormalige eiland een herkenbaar element is gebleven in de NOP. Het inrichten van een zogenoemde hydrologische zone, waarmee het peil van het grondwater hoog wordt gehouden om de archeologische waarden intact te houden, heeft als 'natte zone' langs het eiland eveneens bijgedragen aan deze herkenbaarheid. De directe omgeving van het voormalig eiland past verder naadloos in het stelsel dat voor de polder is ontworpen en kent een in hoofdzaak haaks netwerk van wegen en wateren en dito kavelpatroon.

Bebouwing op Schokland e.o.

Schokland en Urk maakten deel uit van de NOP, maar kenden elk een eigen geschiedenis. Op Schokland stonden tijdens de inrichting van de NOP nog enkele vooroorlogse panden en resten van infrastructuur. Een deel hiervan is toen alsnog gesloopt en alleen de reeds genoemde relicten bleven intact. Hiernaast omvat Schokland en Omgeving tegenwoordig een viertal categorieën naoorlogse bebouwing uit de wederopbouwperiode:

- Grote boerderijen bestaande uit bedrijfsgebouwen met hiermee verbonden of geheel vrijstaande woningen;
- Kleinere boerderijen, die meestal bestaan uit bedrijfs- en woongedeelten onder één dak;
- Blokjes geschakelde woningen;
- Diverse jongere (dus toegevoegde) agrarische bouwwerken en vanaf ongeveer 1985 tot stand gekomen (houten) panden;

Kenmerkend voor de eerste drie typen bebouwing zijn de afwisselende, maar wel steeds haakse of parallelle

nokrichtingen ten opzichte van de verkeersinfrastructuur en de toepassing van groensingels. Van de grote boerderijen zijn de bedrijfsgedeelten in (betonnen) prefab systeembouw uitgevoerd, terwijl de kleine in baksteen zijn gebouwd, gedekt met (afgewolfd) met rode pannen gedekt zadeldak. Ook de blokjes woningen zijn gedekt met rode pannen. Het vierde type bebouwing maakt vrijwel volledig deel uit van een museale opstelling nabij de kerk van Middelbuurt. Deze bebouwing manifesteert zich als een verzameling 'landmarks' in de ruimte.

Voornaamste latere wijzigingen

Tot de voornaamste latere wijzigingen binnen het beschermde gezicht behoren de (in hout) gebouwde panden op de terp Middelbuurt, die qua maat en vorm aansluiten bij de typerende historische bebouwing van het Zuiderzeegebied. Tevens zijn enkele replica's van historische objecten tot stand gebracht op en rond de terp Noorderbuurt, zoals een 'haventje' op het droge, inclusief in hout uitgevoerde havenhoofden en een ijzeren lichtopstand naast de lichtwachterswoning. Meerdere boerderijen zijn vergroot door de bouw van extra of nieuwe schuren.

De fysieke bescherming van Schokland en Omgeving en van de archeologische waarden wordt sinds een aantal jaren ondersteund door twee waterstelsels: een kwelbuffer en een hydrologische zone. Een stelsel van slootjes – een zogenoemde kwelslootgordel - rond het voormalige eiland vormt de basis van de kwelbuffer. De bufferzone is in 1997 tot stand gebracht en heeft tot doel het veen in de ondergrond van Schokland te vrijwaren van uitdroging en inklinken en de (klei)bodem en de archeologica te behoeden voor oxidatieprocessen. In 2002-2004 is de

bescherming van het bodemarchief ingrijpend verbeterd doordat een hydrologische zone is gecreëerd aan de noord-, oost- en zuidzijden van het voormalig eiland - speciaal om archeologische waarden te beschermen en verdere inklinking van het voormalige eiland tegen te gaan. Het gehanteerde grondwaterpeil in de hydrologische zone is afgestemd op de diepteligging van de archeologische resten. Men streeft ernaar het agrarisch gebruik van het gebied zo extensief mogelijk te houden, bijvoorbeeld door gebruik als gras- en hooiland; het waterpeil is intussen ten gunste van natuurwaarden rondom verhoogd. De inrichting als natuurgebied neemt toe als gevolg van opheffingen van agrarisch bedrijven. Inrichting als natuurgebied volgt overigens niet uit de door Unesco erkende 'Uitzonderlijke Universele Waarden' en is zeker niet de wens van Unesco.

Huidig ruimtelijk karakter

Het dorpsgezicht Schokland en Omgeving wordt gekenmerkt door contrasten die direct samenhangen met de vroegere eilandstructuur van Schokland, dat zich met een door geboomte geaccentueerde, fysieke gradiënt aftekent tegen het omliggende maaiveld van de droogmakerij de Noordoostpolder. De stedenbouwkundige karakters van de beide ruimtelijke structuren staan hierbij letterlijk en figuurlijk haaks op elkaar. Letterlijk door het west-oostverloop van de Ramsdijk ten zuiden van Schokland en de ermee parallelle wegen en waterlopen en de noord-zuid gerichte as van Schokland, figuurlijk uit het oogpunt van de tot een eind gekomen 'natuurlijke' ontwikkeling van het eiland tegenover de volledig als mensenwerk te bestempelen NOP. Deze kenmerken laten zich, behalve in de tamelijk schaarse bebouwing van beide, nog ten dele herkennen in de manier waarop deze bebouwing was en is gesitueerd.

Nadere typering van te beschermen waarden

Het dorpsgezicht Schokland en Omgeving beslaat het voormalig eiland, met een klein gedeelte van de omliggende Noordoostpolder en het valt geheel samen met het als Werelderfgoed erkende gebied. Binnen het dorpsgezicht kunnen diverse waarden nader worden onderscheiden, waaronder in het bijzonder de archeologische en gebouwde rijksmonumenten en hiernaast een belangrijk aantal andere, nader omschreven archeologische, architectuurhistorische, bouwhistorische, weg- en waterbouwkundige en stedenbouwkundige en planologische waarden. Hiernaast zijn van belang de zogenoemde herinneringswaarden, historische en symbolische waarden en sociaalhistorische waarden en dit alles in samenhang met gaafheid en zeldzaamheid.

Rijksmonumenten

De nadere typering van te beschermen waarden omvat in de eerste plaats de binnen het gezicht gelegen rijksmonumenten:

- Terp Zuidpunt met gerestaureerde kerkfundering; 1980 (Nr. 46030).
- Fundamenten van twee middeleeuwse kerkjes [idem]; 1965 (Nr. 30728).
- Terp Zuidert; 1980, (Nr. 46031).
- Terp Middelbuurt; 1980 (Nr. 46032).
- Terp (Oud-)Emmeloord/Noorderbuurt; 1980 (Nr. 46033).
- Terrein P13/14; 1987 (Nr. 340995).
- N.H.-kerk - aangebouwde pastorie niet genoemd; 1965 (Nr. 30727).
- IJslopersschuur; 2002 (Nr. 526159).

- Lichtwachterswoning; 2002 (Nr. 526154; Complexnr. 526153).
- Misthoornhuisje, 2002 (Nr. 526158; Complexnr. 526153).

Archeologische, bouw- en architectuurhistorische, weg- en waterbouwkundige en stedenbouwkundige en planologische waarden

De archeologische waarden van Schokland bevinden zich zowel op en in de bodem van het voormalig eiland, als in het beschermde gebied daar omheen en ze beslaan een groot tijdsbestek. Zo zijn met name vele resten en sporen van de oudste beschavingen, van dijkjes en huisterpjes en van scheeps- en vliegtuigwrakken buiten het eiland aangetroffen.

De eeuwenlange strijd tegen het water wordt verder in het bijzonder gesymboliseerd en gematerialiseerd in de vorm van archeologische waarden, die deels samenvallen met de stedenbouwkundige waarden – in de vorm van de terpen – maar die deels ook een eigen betekenis kennen. Vele (Middeleeuwse) huisterpjes, dijksproten en resten van vergane schepen dragen bij aan de betekenis van het dorpsgezicht als palimpsest van de strijd van de mens tegen het water. De terpjes bevatten onder meer resten van (huis)plattegronden en voorwerpen van allerlei aard.

Hiernaast – en als meest uitzonderlijk beschouwd - bevat de bodem van Schokland en Omgeving talrijke aanzienlijk oudere archeologische waarden, die niet direct aan de strijd tegen het water te koppelen zijn, maar die in essentie wel de grenzen van land en water markeren. Deze archeologica zijn in hoofdzaak te vinden op fossiele stroomruggen en op nabij de rivierduinen, die in het Laat-

Pleistoceen waren opgewaaid en die toentertijd relatief veilige woonplaatsen (van al dan niet tijdelijke aard) vormden. De zogenoemde IKAW (Indicatieve Kaart Archeologische Waarden) bevat verwachtingen en laat zien dat er wat dit betreft diverse terreinen en zones binnen het als dorpsgezicht beschermde gebied liggen met een hoge of een middelhoge trefkans op archeologische waarden. De verwachtingszones vallen in hoge mate samen met de rivierduinen en stroomruggen.

De tot nu vastgestelde archeologische waarden reiken terug tot de Jonge Steentijd (Neolithicum) en omvatten verder de Vroege en Midden-Bronstijd en de IJzertijd. Zo zijn er sporen gevonden van menselijke aanwezigheid vanaf ca. 10.000 jaar terug, terwijl sporen en resten van continue bewoning van deze plaats werden aangetoond van minimaal ca. 5000 tot 1500 v. Chr. De sporen en resten omvatten internationaal belangrijke waarden, zoals twee grafvelden van de Trechterbekercultuur en akkers behorend bij de Klokbekercultuur. Ook zijn er sporen gevonden van één van de vroegst bekende houten bouwwerken in Noord-Nederland (ca. 3700 v. Chr.) Bovendien zijn er talrijke organische resten aangetroffen die inzicht (kunnen) verschaffen in het karakter van verloren landschappen en de mate waarin en op welke wijze de toenmalige mens het landschap en de diverse bestaansbronnen benutte.

De voormalige Zuiderzee – en ook de omgeving van Schokland - is bijzonder rijk aan historische scheepswrakken, die een belangrijke bron van kennis van scheepsbouw en scheepvaart vormen. De wrakken van vliegtuigen vertellen in het bijzonder een hoofdstuk uit de Tweede Wereldoorlog. Schokland en Omgeving.

De bouwhistorische waarden op Schokland raken aan de archeologische waarden. Ze zijn in het bijzonder te herkennen in de (in de bodem of aan de oppervlakte voorkomende) relictten van de verschillende typen bouwwerken, waarvan we weten dat ze soms extreem kleine oppervlakten besloegen en die onderdeel waren van het vrij zeldzaam geworden zogenoemde 'Zuiderzeetype'. Elke beroering van de bodem waarop ze staan is dan ook een potentieel verlies aan waarden – ook indien er zorgvuldig onderzoek wordt gedaan.

De architectuurhistorische waarden van de weinige bestaande vooroorlogse bouwwerken op Schokland zijn met name als gevolg vanwege hun typologische zeldzaamheid groot: de ijsloperschuur en het misthoornhuisje zijn vermoedelijk enig in hun soort en de N.H. kerk en de (lichtwachters)woning zijn representatieve voorbeelden van deze typen van respectievelijk omstreeks 1835 en 1880, die bovendien een tweetal terpen markeren. De jongere architectuurhistorische waarden op het voormalig eiland zijn geconcentreerd in de vier authentieke Wederopbouwboerderijen met hun betonnen prefabschuren en de al dan niet hieraan vast gebouwde bakstenen woningen. Van bijzondere betekenis hierbij is tevens de positionering van de elementen, die aansluit bij het haakse inrichtingspatroon van dit deel van de NOP.

Bijzondere (historisch-)stedenbouwkundige waarden op Schokland worden gevormd door het viertal, aan de lijzijde en steeds op enige afstand van elkaar gelegen, langgerekte buurtterpen. De eertijds tamelijk rommelig ingerichte terpen zijn de voornaamste relictten van een eeuwenlang gevoerde strijd tegen het water. En daarbij uiteraard ook van de door de bewoners gekozen aanpak bij het bestrijden

van het probleem van het dreigende water. De lang gevoerde strijd moest uiteindelijk door een van hogerhand genomen beslissing worden opgegeven. De weinige tegenwoordig nog goed zichtbare bouwhistorische en architectuurhistorische relictten op Schokland vormen een - voor Nederlandse begrippen - vrij schaars fenomeen: een Wüstung, of eigenlijk een viertal Wüstungen - en dan ook nog op een verlaten eiland. Een ander relict van de historische inrichting van het eiland wordt gevormd door enige (schei)sloten.

De accentuerende beplanting rond het eiland (inclusief Schokkerbos) en het (afgenomen) reliëf markeren de ligging van het voormalige eiland. Schokland is daardoor niet alleen als relict, maar ook als volwaardig en herkenbaar landschapselement geïntegreerd in de inrichting van de NOP. Vooral de invloed van ontwerpende discipline – in het bijzonder landschapsarchitecten - ligt hieraan ten grondslag. Schokland laat de opkomst zien van deze discipline, en hiernaast de sinds het droogvallen van de NOP toenemende aandacht voor natuur en ontspanning in de ruimtelijke ordening van Nederland.

Stedenbouwkundige waarden in de omgeving van Schokland en daterend uit de periode van de Wederopbouw laten zich onder meer herkennen in de lineaire situering van de bebouwing langs de in principe haaks kruisende wegen, waarbij zeer ijle boerderijlinten zijn ontstaan. Van bijzondere betekenis is hierbij de positionering van de samenstellende elementen en die wordt voortgezet in aangrenzende delen van de NOP: alle gebouwde elementen hebben de daknok haaks op, dan wel evenwijdig met de wegen.

De bijzondere architectuurhistorische waarden in het NOP-gebied (en op het voormalig eiland) liggen onder meer in de reeks grote Wederopbouwboerderijen met hun prefab-schuren en de al dan niet hieraan vast gebouwde woningen (vergelijkbaar met die op het voormalig eiland). Ze zijn alle aan of op enige afstand van de verkeerswegen gelegen en kennen namen als Elsenburgh, Antoniushoeve, De Rede, De Meijer en De Zuidpunt. Het gaat hiernaast ook om kleinere, meer traditioneel gebouwde boerderijen. Deze bedrijven vertegenwoordigen een contrast dat zich in de gehele NOP voordoet, maar dat binnen het Beschermd Dorpsgezicht Schokland en Omgeving een zwaartepunt vindt in het zogenoemde langgeveltype, dat zich scherp onderscheidt van de systeembouw. Het type komt enige malen voor langs de westzijde van de Palenweg; een voorbeeld ervan is de boerderij De Palen; een ander voorbeeld is de boerderij Oud-Emmeloorderweg 16. Ten slotte liggen er verspreid in het gebied blokjes woningen met zadeldaken, onder meer langs de Palenweg (6A-E), de Oud-Emmeloorderweg (nrs. 21A-D), de Ramsweg (16A-D) en de Redeweg (10A-D).

Als weg- en waterbouwkundige, stedenbouwkundige en planologische waarden van de NOP mogen niet ongenoemd blijven de dijk- en havenwerken, iets ten zuiden- en zuidwesten van het als dorpsgezicht beschermde gebied, die onderdeel zijn van de omvangrijke tastbare relictten van de droogmaking van de polder in de jaren 1936-1942 en van de daarop volgende inrichting en van de exploitatie. Het opvallendst zijn de Schokkerhaven en de strekdam die de scheiding is tussen het Ramsdiep en het Ketelmeer. Tot deze waarden behoren ook diverse kleine waterstaatkundige objecten, zoals bruggen en duikers, die karakteristiek bijdragen aan het beeld van het beschermde

gezicht; een deel hiervan is overigens van later datum dan de aanleg- en eerste inrichtingsperiode van de polder. De stedenbouwkundige en planologische waarden van het droogmakerijlandschap zijn verder in belangrijke mate gelegen in een patroon met boerenbedrijven en percelen van in principe (800 x 300 m) of 24 ha, maar ook afgeleide maten. De waarden van het haakse patroon van wegen en wateren, dat vooral waarneembaar is vanuit de lucht of via kaarten - en dat hieraan misschien ook wel zijn grootste betekenis ontleent - worden nog versterkt door de situering van de boerenbedrijven. Een bijzonder aspect hieraan wordt gevormd door het geknikte beloop van de Oud-Emmeloorderweg en de Schokkerringweg ter hoogte van het voormalig eiland.

De systematische inrichting van de ruimte rond Schokland, met de haaks op, of parallel met de wegen gesitueerde boerenbedrijven – al dan niet geclusterd en al dan niet met nabij gelegen blokjes (landarbeiders)woningen – vertegenwoordigt bijzondere waarden binnen de naoorlogse Wederopbouw. Het betreft in het bijzonder een gematerialiseerd geloof in de maakbaarheid van de samenleving, onder meer door een integraal nieuwe inrichting van de leefomgeving, die hier *tabula rasa* kon plaatsvinden. De boerderijen of de clusters zijn steeds omzoomd door boomsingels, die bijdragen aan de geleding van de polderruimte, net als het groen rond het voormalig eiland en onder meer ook langs de Redeweg. Een contrasterende structuur is die van het ten westen van het eiland gelegen Schokkerbos, waarbinnen zich ook de zogenoemde 'gesteentetuin' bevindt.

Herinneringswaarden

Het eiland Schokland vertegenwoordigt bijzondere herinneringswaarden vanwege de op last van de overheid in 1859 uitgevoerde ontruiming, die enerzijds een ontlasting voor de bevolking en de schatkist betekende, maar die anderzijds een maatschappelijke wond voor de eilandbevolking was, die tot op de dag van vandaag door nazaten gevoeld wordt.

Schokland en Omgeving vertegenwoordigt tevens bijzondere herinneringswaarden vanwege de op vele plaatsen voorkomende artefacten en ervaringsmomenten die samenhangen met de droogmaking en inrichting van de NOP. De hieraan gekoppelde herinneringen kunnen betrekking hebben op infrastructurele werken of op de bouw van boerderijen naar toentertijd moderne inzichten of met traditionele dan wel streekgebonden kenmerken, maar ook met oorlogservaringen of tewerkstelling onder naoorlogs Nederlands gezag.

Historische en symbolische waarden

De ontwikkeling van Schokland – die in feite bestaat uit een verleden dat kan worden gekenmerkt door prehistorische bewoning, gevolgd door permanent landverlies, dat doorging tot aan het droogvallen van de NOP in 1942 – is van zeer grote historische en symbolische betekenis voor de Nederlandse en ook van de internationale samenleving, reden waarom het gebied ook is erkend als Werelderfgoed. Dat het in 1859 verlaten eiland na ongeveer 80 jaar is herwonnen op de Zuiderzee, geldt nog steeds als een mijlpaal in de strijd tegen het water in het hart van Nederland.

Sociaalhistorische waarden

Schokland en Omgeving – als pars pro toto van de NOP – vormt een fysiek toonbeeld van het in het midden van de 20ste eeuw opgekomen en heersende maakbaarheidsideaal binnen de Nederlandse samenleving. De 'ideale' planning omvatte zowel de ruimtelijke inrichting als de sociale geleiding in die ruimte, met als factoren de kolonisatie van het gebied door een speciaal geselecteerde bevolking. Deze bevolking diende aan sociale, religieuze en regionale normen te voldoen, met name om een afspiegeling te zijn van de Nederlandse (plattelands)bevolking. Schokland en de Noordoostpolder zijn hiermee een symbool van de 'maakbaarheid van de samenleving' via centralistische sturing, die vanaf deze periode lange tijd de ruimtelijke ordening van Nederland bepaalde.

Gaafheid en zeldzaamheid

Schokland en Omgeving is als gecombineerd voorbeeld van een verlaten eiland dat is ingepolderd in één van de meest visionaire droogmakerijen van de 20e eeuw en een hieruit voortvloeiend en tot in de kleinste details ontworpen en ingericht agrarisch gebied bijzonder zeldzaam of zelfs uniek. Veranderingen beperken zich voornamelijk tot museale toevoegingen en tot schuren bij de boerderijen, maar de betekenis van het concept en hiernaast de gaafheid van de tientallen authentieke onderdelen zijn dan ook onverminderd groot.

Begrenzing

De grens van het beschermd gezicht Schokland en Omgeving valt geheel samen met die van het door Unesco als Werelderfgoed erkende en als zodanig als nr. 739 ingeschreven gebied binnen de gemeente Noordoostpolder. Het vroegere eiland wordt geheel omringd door een ongeveer zeven maal zo grote zone die deel uitmaakt van de grote droogmakerij NOP. De feitelijke grenzen volgen zo veel mogelijk de praktische grenzen van de Ramsweg (zuid), van tochten en sloten (west), van de Vliegtuigweg (noord) en van enige kavelsloten en verder de Schokkerringweg en de Redeweg (oost).

De exacte begrenzing van het beschermde dorpsgezicht Schokland en Omgeving is weergegeven op de begrenzingkaart 2012/FL/01.

Waardering

De historisch-ruimtelijke structuur van het zeer langgerekte, voormalige Zuiderzee-eiland Schokland, dat in 1942 droog kwam te liggen binnen de grote droogmakerij NOP, vormt samen met de uitzonderlijke archeologische waarden op en rond het eiland en de in de jonge polder tot stand gebrachte wederopbouwstructuur een belangrijk te conserveren ensemble. De talrijke archeologische waarden die in - deels stedenbouwkundige - context en samenhang zijn vastgesteld en die (enige malen onderbroken) reiken van 10.000 jaar terug tot het einde van de Tweede Wereldoorlog vormden tezamen met de droogmaking voor Unesco aanleiding het voormalige eiland met zijn vier terpen en met zijn omgeving als Werelderfgoed te erkennen. De schaarse bouwwerken uit de vooroorlogse periode zijn de *landmarks* van Schokland, net zoals de boerderijen en de blokjes woonhuizen dat in de rechthoekig ingerichte droogmakerij zijn. Het geheel van Schokland en Omgeving vormt een belangrijke getuigenis van de voortdurende strijd tegen het opdringende water en van de verschillende manieren waarop de mens zich ertegen te weer stelde en capituleerde en ten slotte getuigt het gebied ook van de overwinning die 80 jaar later alsnog is geboekt.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectuering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- Aa, A.J. van der, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden; 13dln + supplement*. Gorinchem, 1839-1851.
- Balen, R. van, *De ondergrond van Schokland*. In: Grondboor en Hamer, nr. 3/4, 2008, pp. 77-81.
- Camp, D'L., M. Kamphuis e.a., *Architectuur en stedenbouw in Flevoland; Urk 1850-1940; Noordoostpolder 1942-1962*. Zwolle / Zeist, 1992.
- Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland [Verschillende delen, m.n. 1991 en 1993].
- Dierendonck, R.M. van en J.W.H. Hogestijn, *Schokland and Surroundings; Submission for Nomination to the World Heritage List by the State of the Netherlands*. Amersfoort, 1994.
- Doesburg, J. van en G.V. Mauro, *Onderzoek en archeologische begeleiding op en rondom Schokland; een kleinschalig onderzoek aan het Enserkerkje en archeologische begeleiding van de herstelwerkzaamheden aan de kerkresten, de waterput op de Zuidert en de aanleg van de hydrologische zone*. (RAM 142). Amersfoort, 2007.
- Duin, R.H.A. van (m.m.v. G. de Kaste en J. Nicolai), *Het Zuiderzeeproject in zakformaat*. Z.p., 1984.
- *Gebiedsdocument 'Schokland en zijn Omgeving' met bestuurlijke afspraken 2004-2006*. z.p., z.j.
- Geurts, A.J. *Schokland; de historie van een weerbarstig eiland*. Lelystad, 1991.
- Heide, G.D. van der, *Schokland vroeger en nu*. Balk/Emmeloord, z.j.
- Hezel, G. van en A. Pol, *Schokland en omgeving; Leven met water*. Utrecht, 2008.
- Hogestijn, J.W.H., *Schokland in de late Middeleeuwen*. In: *Schokland revisited*; Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland. Z.p. [Zutphen], 1992, pp. 95-112.
- Klappe, B. en W. Veer, *Schokland verlaten; een reconstructie van de ontvolking in 1859*. Deventer, 2009.
- Niemeijer, A.F.J., *Oorlogsschade, watersnoodschade en ruilverkaveling in de wederopbouwperiode (1940-1965)*. (RDMZ-rapport), Zeist, 2007.
- Pol, A., R. Wattel en K. Wattel, *Henry Monnier zette Schokland in 1845 op de wereldkaart*. In: *De Vriendenkring*; Cultuurhistorisch tijdschrift voor Flevoland, 44^e jrg., nr. 1, pp. 23-47.
- Smit, A., G. Mol en R.M. van Heeringen, *Natte voeten voor Schokland; Inrichting hydrologische zone; Archeologische monitoring 2003-2004; Een evaluatie van de waterhuishoudkundige maatregelen*. Alterra-Rapport 1160, Wageningen, 2005.
- Steehouwer, K.J., *Een voetafdruk in de klei; Een tocht om het voormalige eiland Schokland*. Amersfoort, 1997.

- Stenvert, R. en C. Kolman, *Monumenten in Nederland; Flevoland [...]*. Zeist / Zwolle, 2006.
(http://www.dbnl.org/tekst/sten009monu12_01/sten009monu12_01-x1.pdf)
- Stuvcl, H.J., *Bouwen op nieuwe bodem, ten behoeve van de gemeenschap in het voormalige Zuiderzeebekken*. Assen, 1967.
- Wal, C. van der, J.W.C. Bruggenkamp en D.P. Oterdoorn
- *De jongere bouwkunst en stedeboov in de Noordoostpolder; De ruimtelijke opbouw van de Noordoostpolder; Inventarisatie van de stedeboov en bouwkunst, 1942-1962, in de gemeente Noordoostpolder, in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). (Flevobericht nr. 319)*. Z.p. 1992.
- *Werelderfgoedsite Schokland en zijn Omgeving*, Managementplan 2010 (t/m wijzigingen augustus 2011). [2001, (sic)].
- <http://whc.unesco.org/en/list/739>
- <http://www.schokland.nl/>
- <http://nl.wikipedia.org/wiki/Schokland>
- http://jonglerenrd.groenkennisnet.nl/Downloads/Toekomstplan_Schokland.pdf
- <http://parlis.nl/pdf/kamervragen/KVR9074.pdf>

Kaarten

- Overzichtskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013
- 5500 voor Chr.: Vos, P.C., J.Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen (red.): *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Amsterdam.2011.
- 1500 voor Chr.: Vos, P.C., J.Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen (red.): *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Amsterdam.2011.
- 800 na Chr.: Vos, P.C., J.Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen (red.): *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Amsterdam.2011.
- 1500 na Chr.: Vos, P.C., J.Bazelmans, H.J.T. Weerts en M.J. van der Meulen (red.): *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Amsterdam.2011.
- Detail van kadastrale veldminuut, 1851. Uit: Hezel, G. van en A. Pol, *Schokland en omgeving; Leven met water*, Utrecht, 2008, pp. 20
- Topografische kaart van Schokland, 1933. Detail van kaartbladen 269 en 286 van de Chromotopographische Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden in Bonneprojectie, schaal 1:25.000.
- Truppenkarte 1944: kaartbladen 20 Ost en 21 west, 1944 (www.dotkadata.nl)
- Dijk en terpresten van Schokland en Omgeving: Uit: Heide. G.D. van der, *Schokland vroeger en nu*, Balk/Emmeloord, z.j.
- Ruimtelijke waarderingskaart. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013

Colofon

Uitgave

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2013

Onderzoek en tekst

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. A.F.J. Niemeijer

Kaartmateriaal

Begrenzingskaart, overzichtskaart en ruimtelijke
waarderingkaart: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Redactie

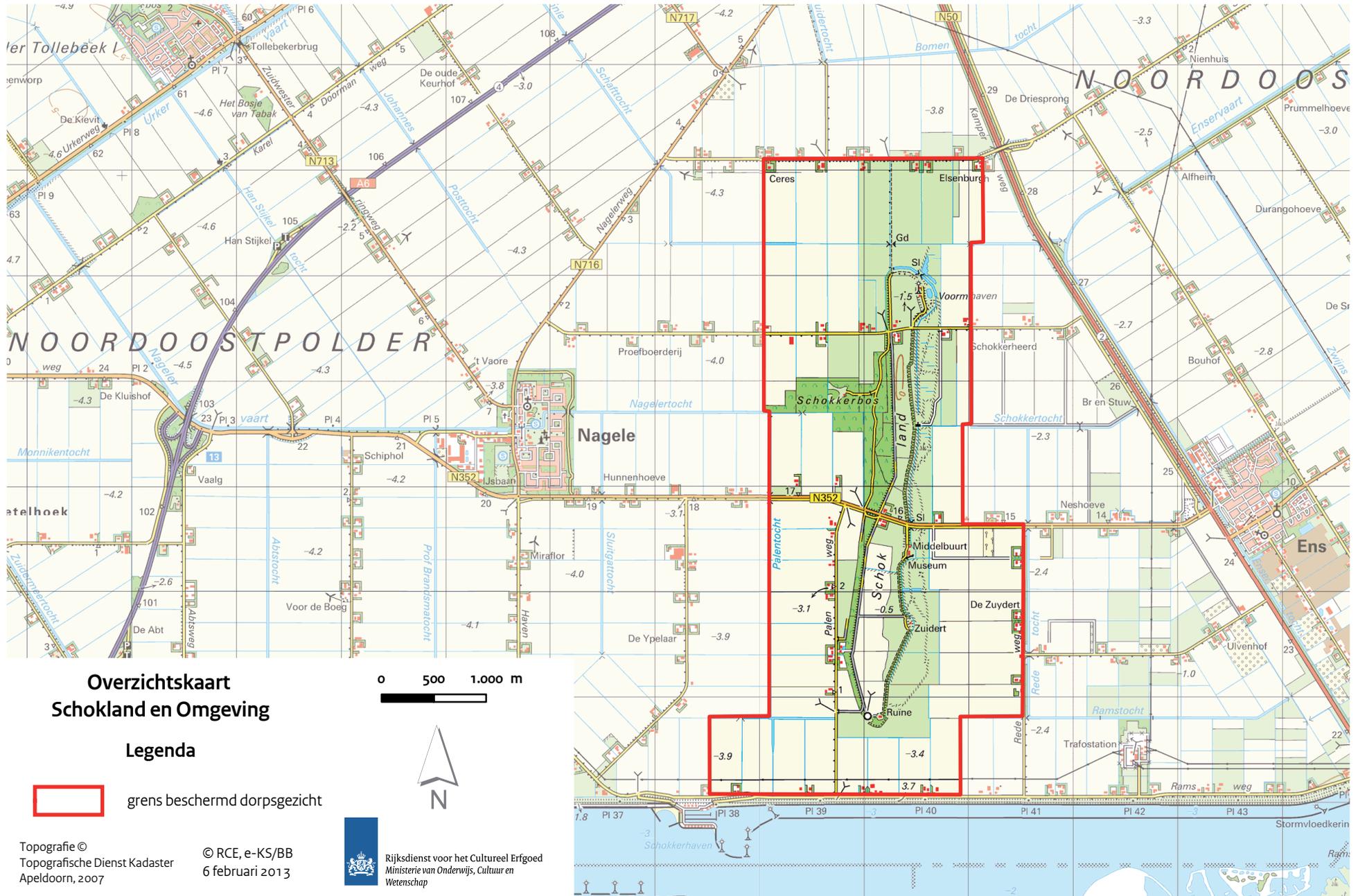
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. A.F.J. Niemeijer

Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Mailfors,
Amersfoort.

Bijlagen

1. Overzichtskaart
2.
 - a. 5500 voor Chr.
 - b. 1500 voor Chr.
 - c. 800 na Chr.
 - d. 1500 na Chr.
3. Kadastrale veldminuut 1851 (fragment)
4. Schokland omstreeks 1933
5. Truppenkarte 1944
6. Dijk en terpresten van Schokland en Omgeving
7. Ruimtelijke waarderingskaart

**Overzichtskaart
Schokland en Omgeving**

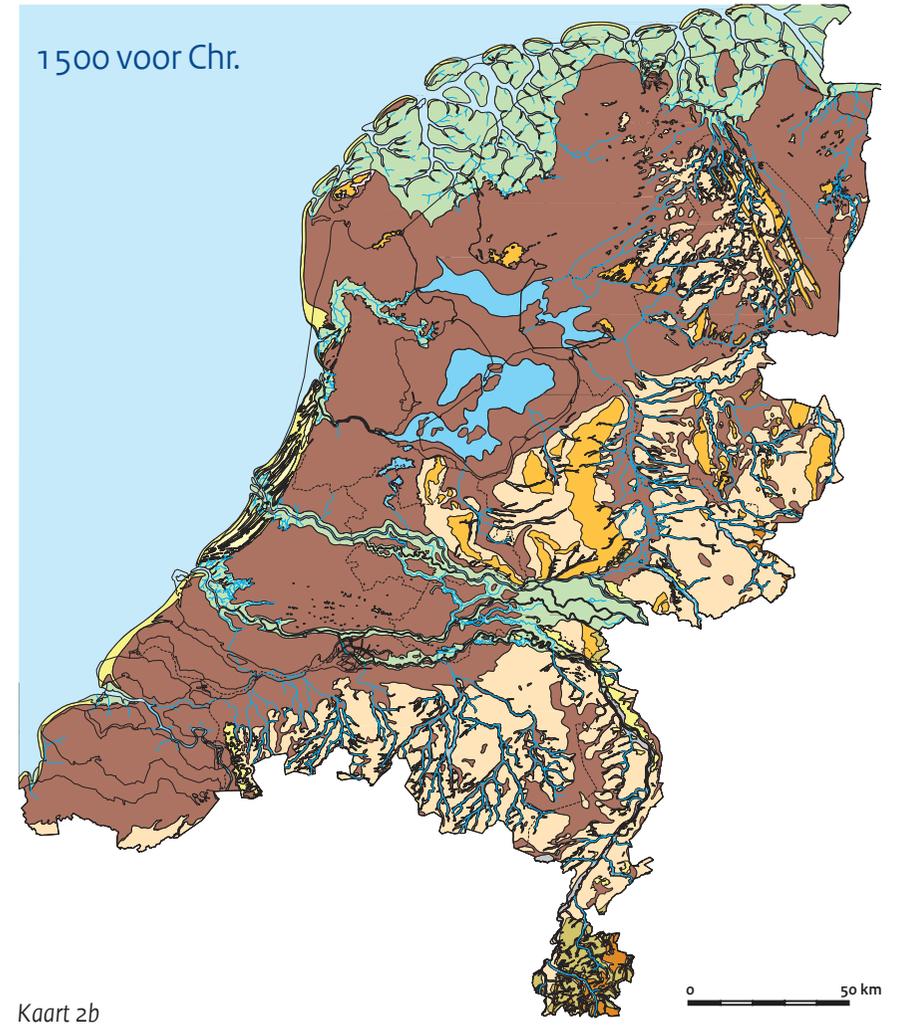
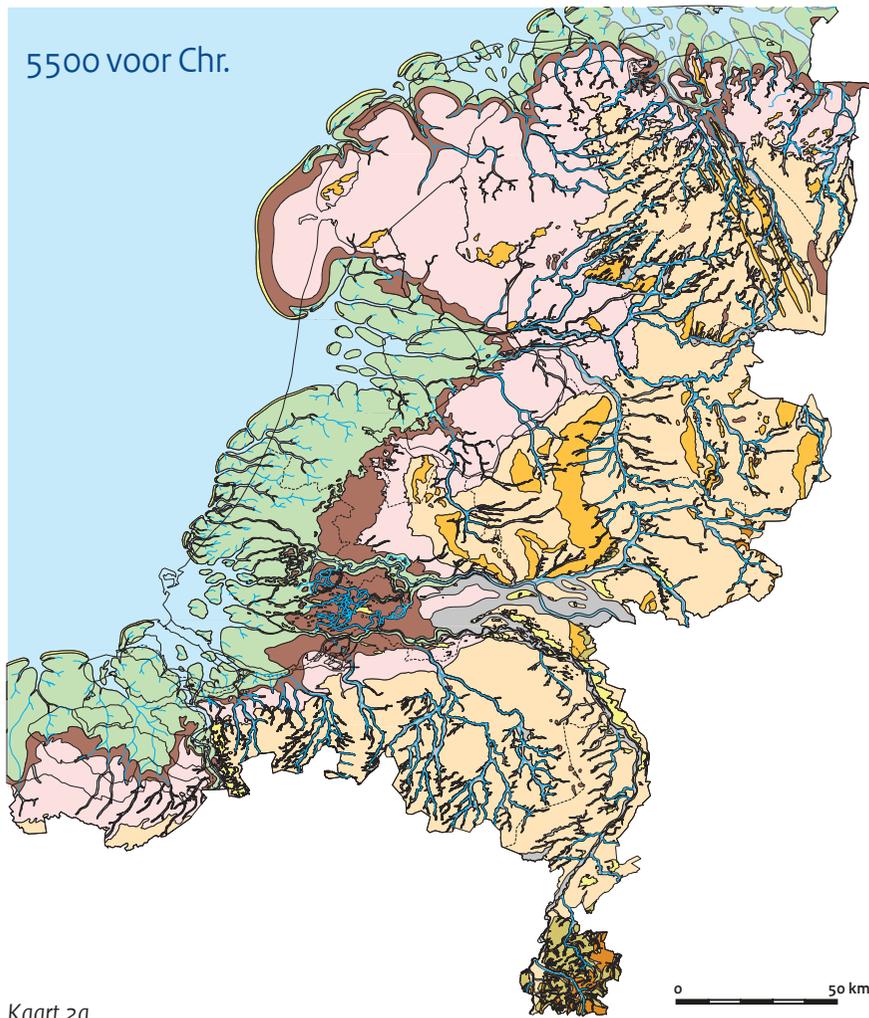
Legenda

grens beschermd dorpsgezicht

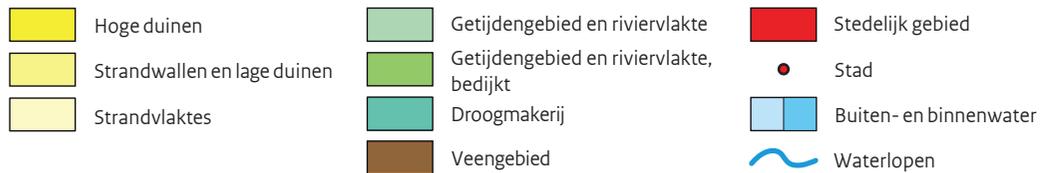
Topografie ©
Topografische Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2007

© RCE, e-KS/BB
6 februari 2013

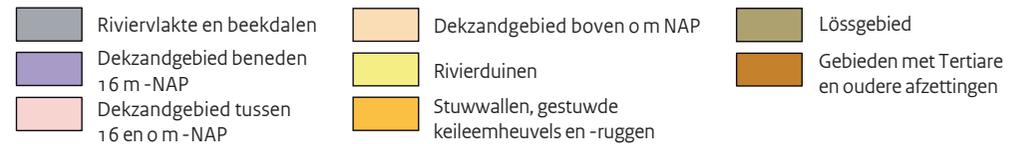
 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

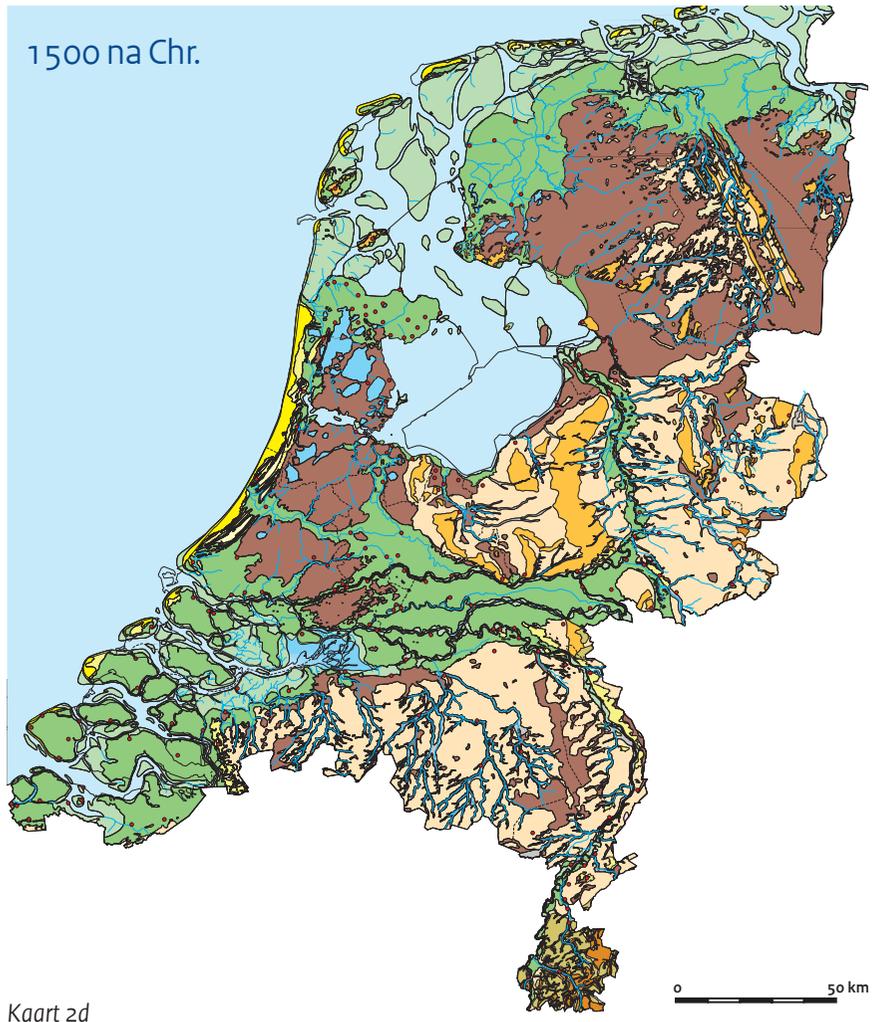

Holoceen landschap

Pleistoceen landschap

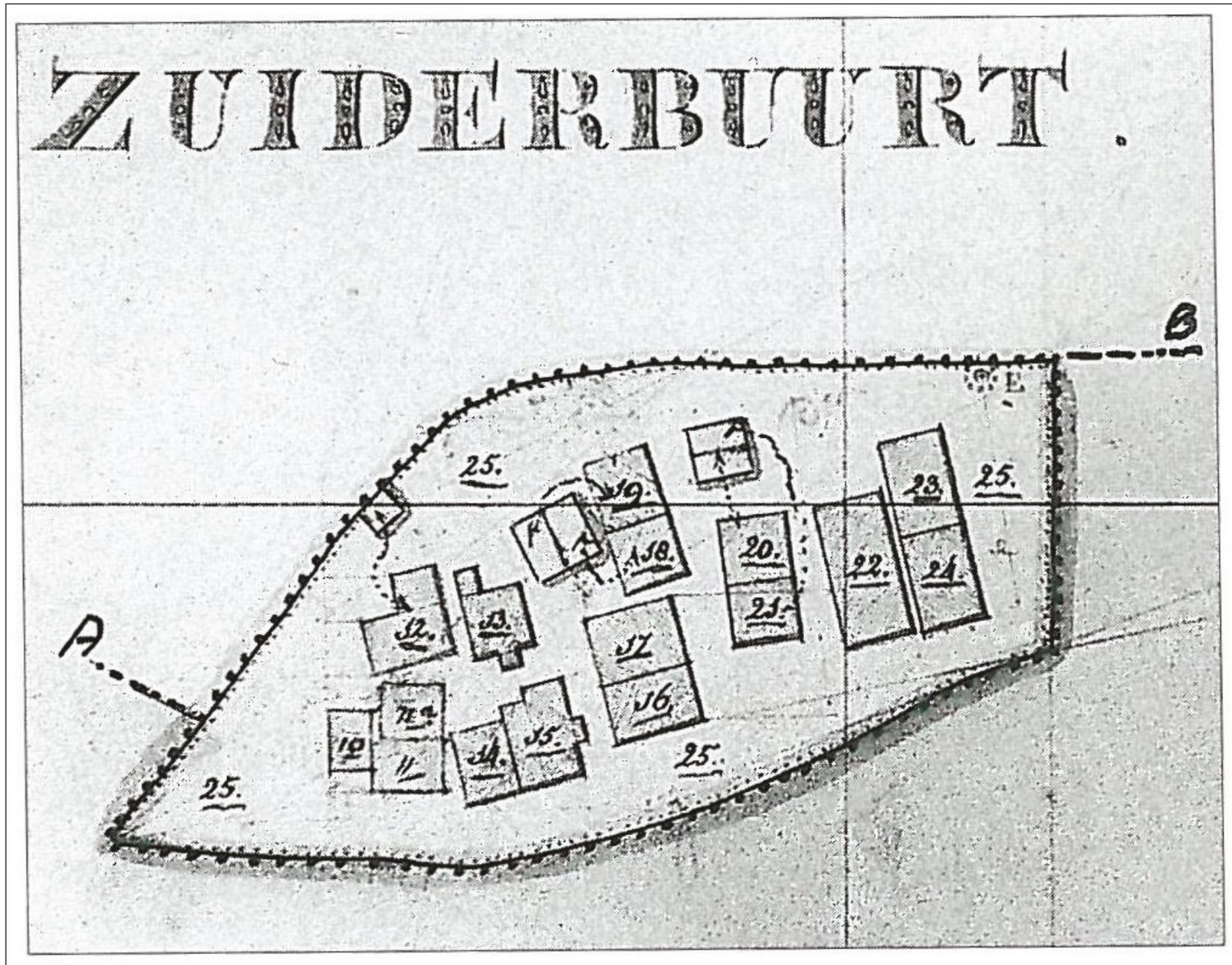

Holoceen landschap

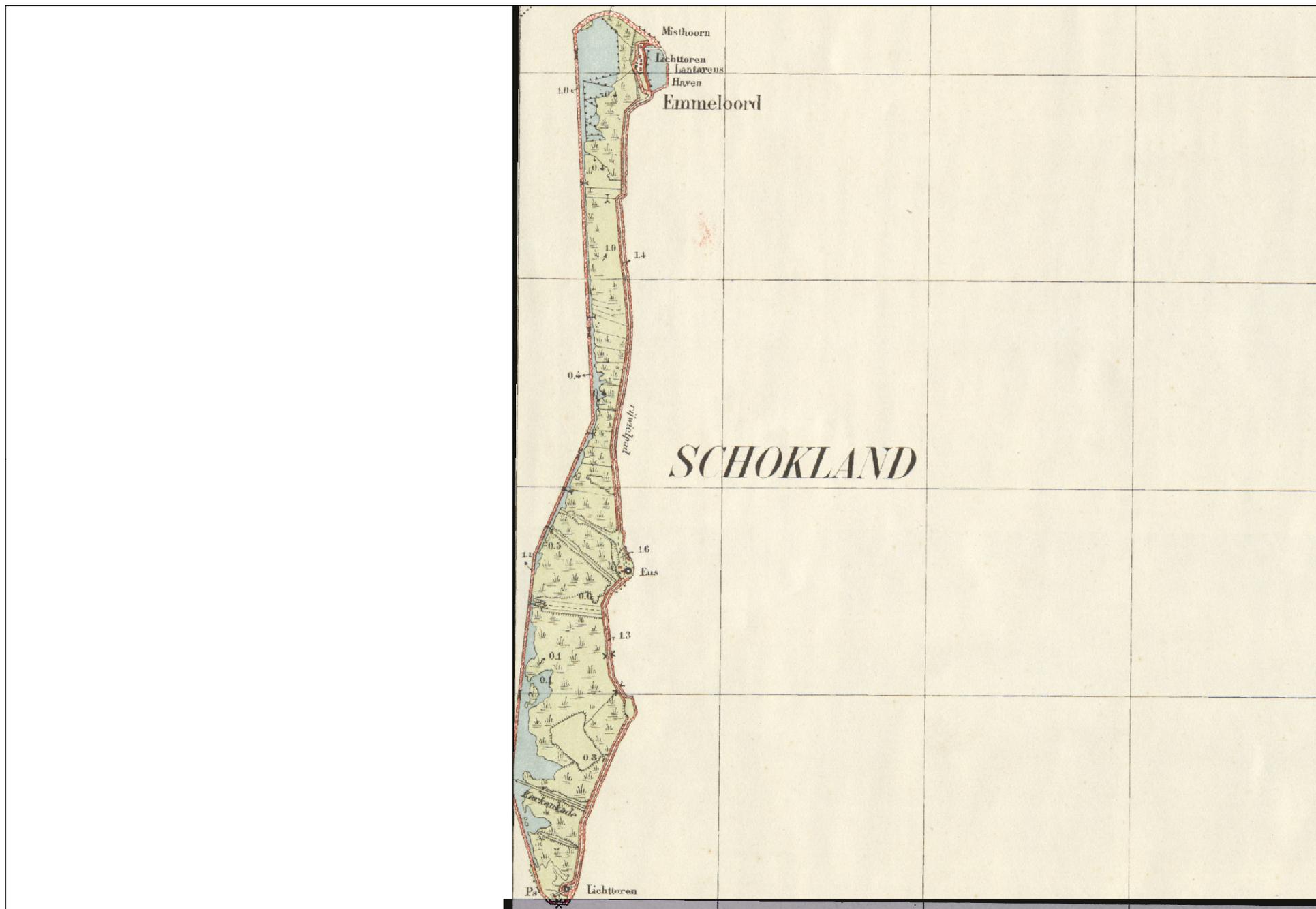
Hoge duinen	Getijdengebied en riviervlakte	Stedelijk gebied
Strandwallen en lage duinen	Getijdengebied en riviervlakte, bedijkt	Stad
Strandvlaktes	Droogmakerij	Buiten- en binnenwater
	Veengebied	Waterlopen

Pleistoceen landschap

Riviervlakte en beekdalen	Dekzandgebied boven 0 m NAP	Lössgebied
Dekzandgebied beneden 16 m -NAP	Rivierduinen	Gebieden met Tertiare en oudere afzettingen
Dekzandgebied tussen 16 en 0 m -NAP	Stuwwallen, gestuwde keileemheuvels en -ruggen	

Kaart 3 Kadastrale veldminuut 1851 (fragment)

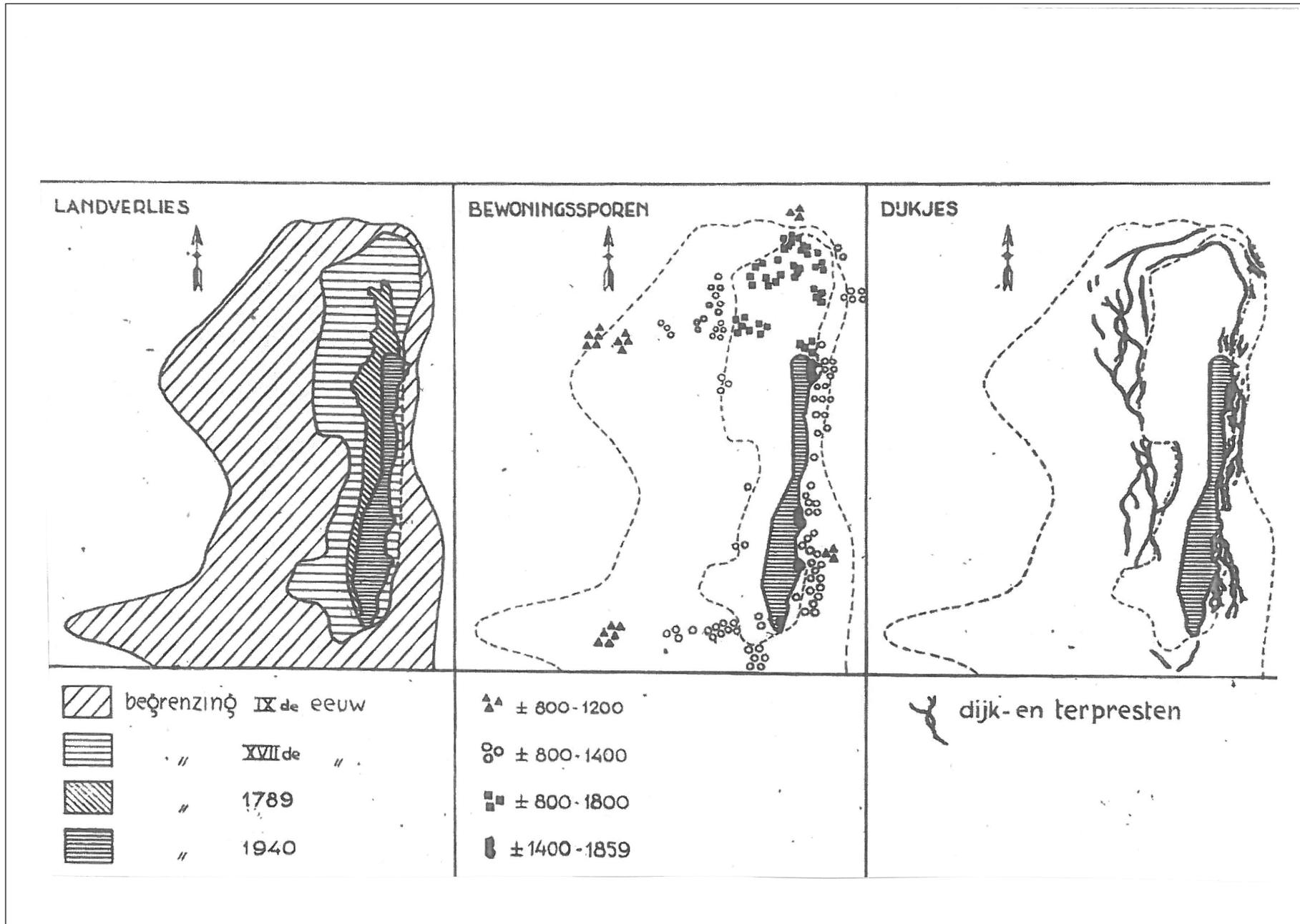

Kaart 4

Schokland omstreeks 1933

Kaart 5 Truppenkarte 1944

Kaart 6

Dijk en terpresten van Schokland en Omgeving

Schokland en Omgeving Ruimtelijke waarderingskaart

Legenda

- dorpsgezicht Schokland en Omgeving
- rijksmonumenten (gebouwd)
- rijksmonumenten (archeologie)
- dorpenringweg en secundaire wegen
- waterstructuur (tochten en vaarten)
- kavelgrenzen en sloten
- zichtlocaties
- boerderijerf met erfslagels
- Schokkerbos
- groensingel Schokland
- keilembult
- terp

0 500 1000 m

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2010

© RCE, e-KS/BB
6 februari 2013

